

JUDYTA KRAJEWSKA*

Wydział Nauk Historycznych i Społecznych
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa

„ARTIFEX MEDICINAE”, CZYLI O CELSUSIE I „DE MEDICINA”

Historia medycyny nie dostarcza wielu bezpośrednich informacji o autorze traktatu *De medicina*, Aulusie Corneliuszu Celsusie¹. Mimo znaczącego wkładu dzieła w jej rozwój, o czasie, w którym żył, można wnioskować tylko na podstawie fragmentów jego traktatu² oraz utworów innych pisarzy, w których wymieniane jest jego imię. Dokładne czy tylko przybliżone daty jego narodzin i śmierci są nieznane, a dzięki krótkim wzmiankom o jego twórczości w dziełach: *Institutio oratio* Quintiliania³ oraz *De Re Rustica* Columelli⁴, działalność Celsusa można datować na czasy rządów cesarza Augusta i Tyberiusza (I w. przed Chr./I w. po Chr.). Być może pochodził i żył w rzymskiej prowincji Galia Narbonensis⁵, co sugeruje Pliniusz Starszy w *Historii naturalnej*⁶. Rzymianie dla podkreślenia znaczenia jego dzieła nadali mu zaszczytny tytuł „Cicero medicus”⁷.

* Judyta Krajewska – doktor nauk humanistycznych w zakresie historii, adiunkt w katedrze historii starożytnej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Zainteresowania badawcze: historia medycyny, profilaktyka i promocja zdrowia, epidemie i epidemiologia. E-mail: j.iwanska@uksw.edu.pl.

¹ W poprzednich epokach uważano, że miał na imię Aureliusz, ale dzisiaj wiadomo, że to nie był rzymski praenomen i obecnie powszechnie przyjmuje się, że miał na imię Aulus Cornelius Celsus. Por. J. Howick, *Aulus Cornelius Celsus and 'empirical' and 'dogmatic' medicine*, Oxford, 2016.

² Por. Celsus, *De medicina*, III.4, ed. W. G. Spencer, Cambridge, Massachusetts 1971; Celsus, *A. Cornelii Celsi De medicina libri octo*, ed. Ch. V. Daremberg, Lipsiae 1891; Celsus, *A. Cornelii Celsi quae supersunt*, ed. Friedrich Marx, Lipsiae 1915.

³ Marcus Fabius Quintilianus (ok. 35-100 r. po Chr.), był nauczycielem, retorem, autorem *Institutio oratio*. Por. T. De Quincey, *De Quincey's Literary Criticism*, edited with an introduction by H. Darbisire, Henry Frowde, London 1909. Z dzieła Quintilliana wynika (III.1), że on sam był współczesny Pliniuszowi, natomiast Celsus działał wcześniej.

⁴ Lucius Iunius Moderatus Columella (ok. 4-70 r. po Chr.) był autorem dwunastotomowego dzieła *De Re Rustica* poświęconych rolnictwu. W księdze I.7 napisał o Celsusie jako o człowieku „godnym naszych czasów”. Biorąc pod uwagę biogram Columelli, z którego wynika, że rolnictwem zainteresował się po zakończeniu kariery trybuna w Syrii w 35 r. po Chr., można założyć, że po tym roku Celsus był już uznanym autorem dzieła. Por. Lucius Junius Moderatus Columella, *On agriculture, with a recension of the text and an English translation by Harrison Boyd Ash*, ed. Harrison Boyd Ash, London, Cambridge 1940.

⁵ Współcześnie jest to teren południowej Francji.

⁶ Według Iaina Donaldsona, sugestia ta jest wynikiem zawartej w dziele Celsusa informacji o winogronach, które według Pliniusza pochodziły z tej części Galii. Por. Donaldson I.M.L., *Celsus: De medicina, Florence 1478, Part 1*, „The Journal of the Royal College of Physicians of Edinburgh”, 2014, s. 254 oraz Vallance J. T., Cornelius Celsus, Aulus, w: *Oxford Classical Dictionary*, Oxford University Press, wyd. internetowe, <http://bit.ly/sch2019-1> (dostęp: 13 XII 2018).

⁷ Por. D. R. Langslow, *Medical Latin in the Roman Empire*, Oxford University Press 2000, s. 43.

Do chwili obecnej dzieło *De medicina* jest najstarszym zachowanym i jednocześnie najważniejszym źródłem wiedzy o medycynie w zachodnim świecie do początku I wieku po Chr. Osiem ksiąg o medycynie było częścią encyklopedycznej pracy *Artes*, na którą składało się również pięć ksiąg o rolnictwie⁸, kilka o nauce rzemiosła wojskowego i retoryce. Istnienie innych ksiąg, między innymi o filozofii i prawie według badaczy nie jest pewne. Celsus był nie tylko wymieniany, ale również cytowany przez wspomnianych już Columella⁹, Pliniusza Starszego¹⁰, Quintilian¹¹. Może to świadczyć o znacznej popularności autora i jego dzieła już w czasach, kiedy jeszcze żył i tworzył, lub bezpośrednio po jego śmierci. Mimo pozytywnych recenzji, jakie *Artes* otrzymywało od współczesnych autorowi pisarzy, jego erudycja wzbudzała i wzbudza do dnia dzisiejszego wiele wątpliwości i dyskusji. Columella w *De Re Rustica*, odnosząc się do niezachowanych ksiąg Celsusa o rolnictwie napisał: „Nie mniej jednak, pochwała [należy] się Celsusowi i Juliuszowi Atticusowi, ludziom godnym w naszych czasach. ponieważ Cornelius ujął całość zagadnienia w pięciu księgach”¹².

W całości dzieła *De Re Rustica* Celsus jest wspominany dwadzieścia siedem razy w dziewięciu księgach: I.1.14, I.8.4, II.2.15, II.2.24-25, II.9.11, II.11.6, III.1.8, III.2.24-27, III.2.31, III.17.4, IV.1.1, IV.8.1, IV.10.1, IV.28.2., V.6, VI.5, VI.6, VI.12, VI.14, VII.2, VII.3, VII.5, VIII.13, IX.6, IX.7, IX.11, IX.14. Dla przykładu w księdze II.2.15 Columella wyróżnił Celsusa wśród innych zajmujących się rolnictwem, podkreślając, że przede wszystkim właśnie on jest znawcą tematu: „ale przede wszystkim Corneliusz Celsus, człowiek rozeznany nie tylko w gospodarce, ale także w naturze jako całości”¹³.

Czy również Quintilian w *Institutione oratoria*, który wspominał Celsusa w swoim dziele w księgach II.15; III.37; IV.1; V.10; VII.2; VIII.3; X.1; IX.1; XII.11, podkreślił jego niezwykle zdolności? Czy z tłumaczenia w 1922 roku jego dzieła przez Harolda Edgewortha Butlera na język angielski można jednoznacznie wysnuć taki wniosek? „Co mam powiedzieć więcej? Nawet Corneliusz Celsus, człowiek o bardzo zwyczajnych (przeciętnych) zdolnościach (umiejętnościach), nie tylko pisał o retoryce we wszystkich swoich dziełach, ale pozostawił traktaty dotyczące sztuki wojny, rolnictwa i medycyny. Rzeczywiście, wysoka ambicja, którą pokazał w swoim dziele, daje mu prawo poprosić nas, abyśmy uwierzyli, że znał wszystkie te tematy”¹⁴.

⁸ Columella, *De Re Rustica*, I. 7.

⁹ Lucius Junius Moderatus Columella (4-70 r. po Chr.) był autorem zachowanego dwunastotomowego dzieła *De Re Rustica* stanowiącego ważne źródło do poznania rzymskiego rolnictwa. Por. Lucius Junius Moderatus Columella, *On agriculture, with a recension of the text and an English translation...*

¹⁰ Pliny the Elder, *Naturalis Historia*, ed. Karl Friedrich Theodor Mayhoff, Lipsiae 1906.

¹¹ Marcus Fabius Quintilianus (35-100 r. n.e.) był nauczycielem i retorem. Autor *Institutio oratio*. Por. T. De Quincey, *De Quincey's Literary Criticism*, edited with an introduction by H. Darbshire, Henry Frowde, London 1909.

¹² Por. Columella, *De Re Rustica*, I. 7. „nec postremo quasi paedagogi eius meminisse dedignemur Iuli Hygini, verum tamen ut Karthaginensem Magonem rusticationis parentem maxime veneremur; nam huius octo et viginti memorabilia illa volumina ex senatus consulto in Latinum sermonem conversa sunt. Non minorem tamen laudem meruerunt nostrorum temporum viri Cornelius Celsus...”.

¹³ Por. Columella, *De Re Rustica*, II.2.15. „nihil de ceteris ambigo, de colore satis admirari non possum cum alios tum etiam Cornelium Celsum, non solum agricolationis sed universae naturae prudentem virum, sic et sententia et visu deerrasse, ut oculis eius tot paludes, tot etiam campi salinarum non occurrerent, quibus fere contribuuntur praedicti colores”.

¹⁴ Por. Quintilian XII.11.24. „quam multa, paene omnia, tradidit Varro! quod instrumentum dicendi M. Tullio deficit? quid plura? cum etiam Cornelius Celsus, mediocri vir ingenio, non solum de his omnibus conscripserit artibus, sed amplius rei militaris et rusticae et medicinae praecepta reliquerit, dignus vel ipso proposito, ut eum scisse

Kilka lat wcześniej, w 1915 roku, Friedrich Marx w przedmowie do wydania krytycznego tekstu łacińskiego *De medicina*, sugerował stworzenie przez Celsusa kompilacji utworów z wielu dziedzin naukowych, które utworzyły encyklopedię *Artes*. Swoją hipotezę uzasadniał zapożyczonym od Quintiliana twierdzeniem o poziomie inteligencji Celsusa. Wykorzystał w tym celu zwrot „mediocri vir ingenio” znajdujący się *Institutio oratio*, który przetłumaczył jako „średnia (przeciętna) inteligencja”¹⁵. Twierdził, że autorowi o takiej inteligencji trudno byłoby samodzielnie napisać *De medicina*, nie mówiąc już o całości dzieła encyklopedycznego.

Analizując tekst *Institutio oratio*, pióra tak doświadczonego retora i nauczyciela, jakim był Quintilian, trudno nie zauważyć podobnego sarkazmu w ocenie innych autorów, których wspomina w swoim dziele. Mimo zastrzeżeń, to właśnie Celsusa w księdze III. 37 wyróżnia jako traktującego retorykę staranniej od poprzedników¹⁶, natomiast w księgach: II. 15; IV.1; V.10; VII.2; VIII.3; X.1; IX.1 pisze o nim z mniejszymi emocjami, już bardziej obojętnie.

Pytaniu o faktyczne autorstwo Celsusa całości *Artes* często towarzyszy inne pytanie: czy był lekarzem praktykującym w zawodzie? A może był tylko genialnym odtwórcą, starożytnym historykiem medycyny, który opisy zagadnień medycznych czerpał z dzieł Hippocratesa, Dioclesa Carystiusa, Praxagorasa, Chrysippusa, Herophilusa i Erasistratusa (medyków żyjących i praktykujących od V do III w. przed Chr.)?¹⁷ W księgach: Prooem. 49, 54, 69, II. 1. 8, III. 4. 1-9, I. IV. 7. 1, IV. 9. 2, IV. 11.3, V. 27, V.28.10, VI. 6. 8, VI.18.2, VI. 2.7. znajdują się wymienione wyżej imiona oraz odniesienia do ich praktyki lekarskiej¹⁸.

Pliniusz Starszy, wspominając Celsusa w księgach: I.17; I.23; I.26; I.32; I.35; I.41; I.44; I.47; I.50; I. 55; I.58; I.61; I.64; I.67; I.70; I.73; III.47; VIII.36; VIII.53; X.25; X.75; XI.16; XIV.9; XX.15; XXI.101; XXVII.21, nie umieszcza jego imienia wśród *medici*, lecz wśród *autores*¹⁹. Natomiast w czterdziestu trzech komentarzach Karla Friedricha Theodora Mayhoffa z 1906 roku znajdują się odwołania do problematyki medycznej poruszanej w księgach *De medicina*²⁰.

W czasach, w których powstawało osiem ksiąg o medycynie, pisanie o niej i innych sztukach przez kogoś, kto nie był lekarzem, ewentualnie uznanym fachowcem w danej dziedzinie, nie było czymś niezwykłym, a wiedza w tym zakresie uważana była za istotną część wykształcenia ogólnego. Przykładem może być dzieło Witruwiusza *De architectura libri*

omnia illa credamus”. Tłumaczenie angielskie Harolda Edgewortha Butlera: „How wide, almost universal, was the knowledge that Varro communicated to the world! What of all that goes to make up the equipment of an orator was lacking to Cicero? Why should I say more, since even Cornelius Celsus, a man of very ordinary ability, not merely wrote about rhetoric in all its departments, but left treatises on the art of war, agriculture and medicine as well. Indeed the high ambition revealed by his design gives him the right to ask us to believe that he was acquainted with all these subjects”.

¹⁵ Por. Celsus, *A. Cornelii Celsi quae supersunt*, ed. Friedrich Marx, Lipsiae 1915.

¹⁶ Ibidem, op. cit., III.37. “scripsit de eadem materia non pauca Cornificius, aliqua Stertinus, nonnihil paler Gallio; accuratius vero priores Gallione Celsus et Laenas et aetatis nostrae Verginis, Plinius, Tutilius. sunt et hodie clari eiusdem operis auctores, qui si omnia complexi forent, consulissent labori meo; sed parco nominibus viventium; ueniet eorum laudi suum tempus, ad posteros enim virtus durabit, non perveniet invidia”.

¹⁷ “Huius autem, ut quidam crediderunt, discipulus Hippocrates Cous, primus ex omnibus memoria dignus, a studio sapientiae disciplinam hanc separavit, uir et arte et facundia insignis. Post quem Diocles Carystius, deinde Praxagoras et Chrysippus, tum Herophilus et Erasistratus sic artem hanc exercuerunt, ut etiam in diuersas curandi vias processerint”. Por. Celsus, *A. Cornelii Celsi quae supersunt*, ed. Friedrich Marx. Lipsiae 1915.

¹⁸ Por. ibidem.

¹⁹ Por. Pliny the Elder, *Naturalis Historia*, ed. Karl Friedrich Theodor Mayhoff, Lipsiae 1906.

²⁰ Por. ibidem.

decem, napisane w czasach Celsusa. Witruwiusz w stanowczy sposób podkreśla znajomość medycyny oraz innych nauk, jako warunek konieczny do dobrego uprawiania rzemiosła, jakim w jego przypadku była architektura: „Dla tego inżyniera medycyna jest jedną z dziewięciu dyscyplin naukowych, jakie jego zdaniem powinien opanować architekt”²¹.

Taka świadomość starożytnych może sugerować, że wiedza medyczna Celsusa, jak powszechnie zostało przyjęte przez historyków medycyny i lekarzy, nie musiała wynikać z uprawianego zawodu lekarza. Nie należy zapominać, że nie tylko w okresach późno republikańskim i wczesno cesarskim medycyna nie była zdecydowanie zajęciem dla obywatela Rzymu.

Zachowane księgi *De medicina* podejmują tematykę:

1. medycyny dawnej oraz zagadnień medycznych z zakresu: diety, higieny oraz ćwiczeń fizycznych;
2. wprowadzenia do leczenia chorób oraz przyczyn ich występowania, objawów oraz rokowania;
3. leczenia chorób (jest ciągiem dalszym księgi II), w tym prawdopodobnie przeziębień oraz stanów zapalnych płuc i oskrzeli;
4. wybranych, różnych chorób;
5. zagadnień związanych z farmakologią, leków, w tym opiatów, diuretyków oraz środków przeczyszczających;
6. c.d. farmakologii oraz chorób, których objawem są zmiany skórne;
7. różnego typu operacji i prostych zabiegów;
8. leczenia zwichnięć i złamań.

Poza encyklopedycznym podejściem do konstrukcji dzieła i tematyki podejmowanych problemów, w *De medicina* po raz pierwszy pokazana jest dyskusja między empirystami i racjonalistami. Włączając się w nią pytaniami nie wprost, ale wynikającymi z prowadzonej narracji, Celsus sugeruje swoje prawdopodobne preferencje. Czy dla uzyskania rzetelnej wiedzy wystarczy tylko obserwacja symptomów i efektów leczenia? Czy dla pełnej identyfikacji problemu zdrowotnego konieczne jest zrozumienie często ukrytych przyczyn i mechanizmów wyjaśniających proces leczenia?²² Jego komentarze sugerują, że był zwolennikiem empiryzmu, który jednocześnie, jak napisał Jeremy Howick, ubolewał nad ludzką wiwisekcją: „Dlatego też, aby powrócić do tego, co sam przedstawiam, jestem zdania, że sztuka medycyny powinna być racjonalna, ale aby wyciągnąć naukę z oczywistych przyczyn, wszystkie niejasne zostały odrzucone z praktyki Sztuki, chociaż nie z badań lekarza. Ale otworzenie ciał ludzi, którzy wciąż żyją, jest równie okrutne, jak niepotrzebne”²³.

²¹ Por. Witruwiusz, *O architekturze ksiąg X*, I.1.7, tłum. K. Kumaniecki, Warszawa 1999, s. 32.

„nie może być wreszcie lekarzem jak Hippokrates, lecz nie może być nieświadom sztuki lekarskiej; tak samo może się nie wyróżniać we wszystkich innych naukach, ale nie powinny one być mu obce”. Por. J. Iwańska, *Witruwiusz i jego wizja zdrowego miasta*, w: *Czystość i brud, Higiena w starożytności*, Bydgoszcz 2013.

„non enim debet nec potest esse architectus grammaticus, uti fuerat Aristarchus, sed non agrammatum, nec musicum ut Aristoxenus, sed non amosum, nec pictorem ut Apelles, sed graphidos non inperitum, nec plastem quemadmodum Myron seu Polyclitus, sed rationis plasticæ non ignarus, nec denuo medicum ut Hippocrates, sed non aniatrologetus, nec in ceteris doctrinis singulariter excellens, sed in his non inperitus. non enim in tantis rerum varietatibus elegantias singulares quisquam consequi potest, quod earum ratiocinationes cognoscere et percipere vix cadit in potestatem”.

²² Por. J. Howick, *Aulus Cornelius Celsus and 'empirical' and 'dogmatic' medicine*, Oxford 2016.

²³ Ibidem.

We wstępie do angielskiego tłumaczenia *De medicina* z 1756 r. (prawdopodobnie pierwsze angielskie tłumaczenie dzieła) James Greive twierdził, że z tekstu przetłumaczonego wynika jednoznacznie praktykowanie medycyny przez Celsusa: „Mogłem przytoczyć wiele fragmentów tej książki, aby udowodnić, że jest lekarzem”²⁴. George Spencer, tłumacz *De medicina* z 1926 roku stwierdził, że historycy medycyny wykluczają praktykę medyczną autora dzieła, natomiast on sam nie zgadzał się z taką opinią. Swój punkt widzenia uzasadniał wynikającym z treści dzieła doświadczeniem medycznym Celsusa: „W ponad stu miejscach, rozproszonych po całej pracy, pisarz używał pierwszej osoby liczby pojedynczej lub mnogiej. Proponuję zacytować niektóre z tych fragmentów, wraz z ich bezpośrednim kontekstem, aby pokazać, że obserwacje pochodzą z rzeczywistego doświadczenia praktyki medycznej”²⁵.

Faktycznie w wielu fragmentach *De medicina* autor prowadzi narrację, korzystając z pierwszej osoby liczby pojedynczej lub liczby mnogiej czasownika, np.: Prooem. 73, 74, 75; I. 3, 3, 17 i 21; II. 6.13 i 17; III. 3; IV.7²⁶. Ponad dwieście czterdzieści razy²⁷ Celsus bardzo mocno akcentuje swój bezpośredni udział w obserwacjach, leczeniu czy wykonywanych zabiegach. Plinio Prioreschi, autor *A History of Medicine: Roman medicine* napisał: „Z jego pisma możemy wywnioskować, że jego umiejętności zawodowe były doskonałe, a jego wiedza o medycynie była wyczerpująca. Został także obdarzony umiejętnościami literackimi. Jego wkład w medycynę jest ważny: napisał pierwszy istotny traktat medyczny w języku łacińskim; stworzył naukową łacinę i napisał pierwszy systematyczny przegląd tego, co było znane w medycynie do jego czasu”²⁸.

Czy nie byłoby ironią historii medycyny, gdyby osoba niekompetentna w rzemiośle medycznym, jak uważają niektórzy, potrafiła tak dobrze zaprezentować wiedzę medyczną, na której wychowywały się następne pokolenia medyków? Krytyczna analiza dzieł Celsusa pokazuje, jak znacząca była jego wiedza, zwłaszcza dotycząca zagadnień chirurgicznych. Istnieje zdumiewająca zgodność między starożytnymi metodami chirurgicznymi, technikami, nazewnictwem, a nawet błędami, z ich współczesnymi odpowiednikami²⁹.

W księgach VII i VIII *De medicina* znajdują się opisy: hemostatycznego szwu rany (szew nieznanym Hipokratesowi), zakładania podwiązki naczyniowej, objawów urazowego uszkodzenia mózgu w postaci krwistego wycieku z nosa i ucha, wymiotów, drgawek, szwu jelit w razie ich uszkodzenia, a także szwu samej otrzewnej. Wśród licznych operacji Celsus wymienia i opisuje: trepanacje, resekcje, amputacje, nakłucie jamy brzusznej, operacje żyłaków, kastracje, cewnikowania, operacje plastyczne z przesunięciem płata skórniego w celu odtworzenia ubytków skóry nosa, ucha, warg, napletka, usuwanie kamieni nerkowych, zaćmy itd.³⁰. W księdze VII opisuje również szczegółowo operacje: przepukliny pepkowej, leczenie ropni, usunięcie pisków z ciała, leczenie ran kłutych ciała, leczenie przetoki odbytu.

²⁴ J. A. Greive, *Cornelius Celsus of Medicine In eight books*, London 1756.

²⁵ Por. Celsus, *De medicina*, ed. W. G. Spencer, Cambridge, Massachusetts 1971.

²⁶ Jest to tylko kilka przykładów użycia pierwszej osoby liczby pojedynczej w tekście. Por. Celsus, *De medicina*.

²⁷ Por. V. Nutton. *Ancient Medicine*, London 2004.

²⁸ Por. P. Prioreschi, *A History of Medicine: Roman medicine*, Omaha 1996, s. 210-11.

²⁹ Por. W.A. Scott, *The practice of medicine in Ancient Rome*, „Canadian Anaesthetic Society Journal”, 1955, s. 281-290.

³⁰ Por. Celsus, *De medicina*, VII, VIII.

Ferdinand Köckerling³¹ podjął temat porównania tych zabiegów opisanych przez Celsusa z zabiegami tego typu wykonywanymi współcześnie. Po przeprowadzeniu analizy porównawczej skonkludował: „Załączone przykłady jasno pokazują, jak dokładne, dobrze wytłumaczone i szczegółowe relacje Celsusa opisywały przebieg operacji chirurgicznych, w szczególności pojedynczych specjalnych zabiegów, opisuje przed i pooperacyjne instrukcje wykonywania tych zabiegów, często posługując się empatycznym «ego», dzięki czemu czytelnik ma wrażenie, że czyta pracę bardzo doświadczonego i aktywnego chirurga”³².

Wydaje się jednak niemożliwe podjęcie próby wykazania czy udowodnienia, że to właśnie on jest autorem konkretnej techniki chirurgicznej. Nie umniejsza to jednak jego historycznych zasług w dziedzinie chirurgii, ponieważ księgi odnoszące się do przeprowadzanych zabiegów miały znaczący wpływ na rozwój chirurgii do XIX wieku. Meinecke nazwał go *artifex medicinae*³³, a on sam nie oddzielał rzemiosła, jakim była chirurgia od medycyny, która była sztuką. Zdaniem Köckerlinga i Lomas, Celsus to nie tylko medyczny encyklopedysta, który zgromadził wiedzę i umiejętności chirurgiczne zgodne z wiedzą tamtych czasów, ale także praktykujący lekarz i chirurg o wysokich standardach etycznych³⁴. Sugerował, aby medycy skoncentrowali swoją uwagę na mniejszej ilości pacjentów, nawet gdyby ich dochód w takich przypadkach znacznie się zmniejszył³⁵. Ponad półtora tysiąclecia później Jan Baptista van Helmont przedstawił podobne uwagi na temat praktyki medycznej dla pieniędzy³⁶, mimo iż niektórzy lekarze komentowali postawę moralną Celsusa wyłącznie jego niezależnością finansową od praktyki medycznej. Barney Spivack scharakteryzował go jako kompetentnego, praktykującego lekarza o etycznych standardach, który zadziwiająco dobrze pasował do obecnej praktyki: „Każdy lekarz z dumą nazywa Celsusa kolegą”³⁷.

De medicina to nie tylko encyklopedia medyczna, ale również skarbnica z opisami leczniczego działania ponad 260 ziół i licznych przepisów na leki. Znajdują się w niej szczegółowe opisy sporządzania wielu starożytnych środków przeciwbólowych, w tym również opioidów. Oprócz typowych metod leczenia stosowanych w starożytności, Celsus proponował inne możliwości poprawy stanu zdrowia: umiarkowane ćwiczenia, częsty pobyt na wsi, unikanie kontaktów seksualnych i nadużywania alkoholu, podjęcie kroków w celu obniżenia wagi ciała itp. Zdaniem Macieja Kokoszko i Jolanty Dybały, autor *De medicina* w refleksjach odnoszących się do diety sugerował czytelnikom, która jego zdaniem była właściwa. Dzięki charakterystyce najważniejszych rodzajów pożywienia, opisał jego funkcje pokarmowe

³¹ Prof. dr med. Ferdinand Köckerling aktualnie jest Dyrektorem Katedry Chirurgii Ogólnej i Naczyniowej Centrum Chirurgii Mało Inwazyjnej szpitala Vivantes Spandau.

³² Por. F. Köckerling, C. Lomas, *Cornelius Celsus-ancient encyclopedist, surgeon-scientist, or master of surgery?*, “Langenbeck’s Archives of Surgery”, 2013, s. 606-616 oraz Scott W.A., *The practice of medicine in Ancient Rome...*

³³ Por. B. Meinecke, *Aulus Cornelius Celsus-plagiarist or artifex medicinae?*, „Bulletin of the History of Medicine”, 1941, s. 288-298.

³⁴ Por. *ibidem*.

³⁵ Por. I.M.L. Donaldson, *Celsus: De medicina, Florence 1478*, Part 1, „The Journal of the Royal College of Physicians of Edinburgh”, 2014, s. 254.

³⁶ J.B. van Helmont, *Ortus medicinae. Id est, initia physiciae inaudita ...*, Amsterdam: apud Ludovicum Elzevirium 1648.

³⁷ Por. B.Spivack, *A. C. Celsus: roman medicus*, „Journal of the History of Medicine and Allied Sciences”, 1991, s. 143-157.

i lecznicze³⁸. Z punktu widzenia współczesnego czytelnika była to nie tylko propozycja poprawy stanu zdrowia, ale również sugestia świadomych działań prozdrowotnych³⁹. „Już we wstępie do swojego dzieła zestawiał ze sobą medycynę i uprawę roli, stwierdzając, że pierwsza z nich przynosi ludziom zdrowie, druga zaś pożywienie. Termin «dieta» rozumiany jest przez niego szeroko – jako sposób życia, czyli zespół aktywności jednostki ludzkiej w jej naturalnym środowisku”⁴⁰.

Jednak nie tylko treść dzieła Celsusa może wzbudzać wątpliwości. Jak już wspomniano wyżej, mógł zdobywać wiedzę, studiując teksty medyczne wcześniejszych greckich autorów⁴¹. „Znajomość medycznej myśli Greków zdradzała także stosowana przez niego terminologia, którą jest zlatynizowany żargon asklepiadów”⁴². Prawdopodobnie wszyscy ci autorzy byli lekarzami, prawie wszyscy byli Grekami, a niektórzy z nich mogli być nawet niewolnikami. Claudius Galenus (II w. po Chr.), którego nauki wywarły ogromny wpływ na medycynę w ciągu kilkunastu kolejnych stuleci, był przede wszystkim prowincjonalnym Grekiem z Pergamonu. Mimo praktykowania w Rzymie, pisał po grecku, jak również po grecku pisali jego naśladowcy i kontynuatorzy. U schyłku starożytności niemalże zapomniano o tekstach greckich powstałych przed I w. po Chr., a dyskusje medyczne były prowadzone tylko w kręgu galenizmu⁴³. Hippokrates był postrzegany oczami Galenusa, który swoją twórczość i karierę rozpoczął właśnie od komentowania jego dzieł, natomiast sama medycyna grecka sprzed czasów Galenusa była marginalizowana. W związku z tym nie powinno dziwić, że również dzieło Celsusa było marginalizowane, jako nawiązujące tradycją do Hippokratesa, jego następców oraz kontynuatorów jego myśli.

Czy jest możliwe, aby dzieło, które zyskało dużą popularność już w czasach, w których być może jeszcze żył autor, lub krótko po jego śmierci, zostało niezauważone przez Galenusa i jego „wyznawców”? Jeżeli datowanie twórczości Celsusa jest prawidłowe, to pisał on swoje dzieło w okresie finalizacji procesu latynizacji Italii oraz początków latynizacji Galii⁴⁴, z której być może pochodził. W użyciu obok łaciny pozostała tylko greka, która tak naprawdę była domeną ludzi dobrze wykształconych. Czy łacińskie dzieło Celsusa mogło być niezauważone przez medyków greckich? Nawet dla medycyny arabskiej imię Celsusa nie istnieje, mimo że, jak napisała Emillie Savage-Smith, „Pierwsi muzułmańscy medycy interesowali się życiem swoich poprzedników, których nazywali «Starożytnymi», szczególnie Greków”⁴⁵.

³⁸ Por. M. Kokoszko, J. Dybała, *Medyczna nauka o mleku (γαλακτολογία ιατρική)* zawarta w „*De medicina*” Celsusa, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2016, s. 7.

³⁹ Termin „promocja zdrowia” został po raz pierwszy użyty w 1945 roku i utożsamiał wówczas również po raz pierwszy promocję zdrowia z szeregiem działań prowadzących do zapewnienia odpowiednich warunków życia, pracy, kształcenia, kultury fizycznej oraz wypoczynku i rekreacji.

⁴⁰ M. Kokoszko, J. Dybała, *Medyczna nauka o mleku...*, op. cit., s. 7.

⁴¹ Por. I.M.L. Donaldson, *Celsus: De medicina, Florence 1478. Part 1*, op. cit., s. 254.

⁴² Por. M. Kokoszko, J. Dybała, *Medyczna nauka o mleku...*, op. cit., s. 8.

⁴³ Por. O. Temkin, *Studies on late alexandrian medicine*, „Bulletin of the Institute of the History of Medicine”, 1935, s. 405-430.

⁴⁴ Por. J. Leonhardt, *Latin: Geschichte einer Weltsprache*, Monachium 2009, s. 41.

⁴⁵ Por. E. Savage-Smith, *Medycyna*, w: *Historia nauki arabskiej. Technika, alchemia, nauki przyrodnicze i medycyna*, t. 3, tłum. J. Kozłowska, K. Pachniak, Warszawa 2005, s. 165.

Do dodatkowej refleksji skłaniają również przyczyny oficjalnego niebytu imienia Celsusa i *De medicina* od II do IX w. po Chr. Na IX wiek datowane są bowiem najstarsze odnalezione łacińskie manuskrypty z tekstem dzieła:

- F, Codex Florent., Laurentian Library, 73, I. IX wiek,
- V, Codex Romanus, Vatican Library, 5951. IX wiek,
- P, Codex Parisinus, National Library, 7928. X wiek.

Kopię manuskryptu florenckiego wykonał w XV wieku Niccolò Niccolou, florencki badacz greckich i łacińskich tekstów starożytnych. Wykonana przez niego kopia stała się podstawą do zapisu, który sporządził Niccolò Fonta dla Franciscusa Saxettusa (Francesco Sassettiego), włoskiego bankiera, który był jednocześnie kolekcjonerem manuskryptów⁴⁶. W gromadzeniu kolekcji pomagał mu brat Niccolò, Bartholomeus Fontius (Bartolomeo della Fonte), humanista, poeta i tłumacz. Bartholomeus poprawił i opisał kopię wykonaną przez brata, korzystając z wersji oryginalnej manuskryptu pochodzącej z IX wieku. Skorygowaną przez siebie kopię wykorzystał w 1478 roku do wydrukowania *De medicina* przez Nicolausa Laurentii (Niccolò di Lorenzo), znanego także jako Niccolò Todesco (Mikołaj z Niemiec)⁴⁷. W swoim liście dedykującym Sassettiemu wydrukowane dzieło napisał: „Celsus, uprzednio nędzny i zdeformowany, jest teraz odnowiony i przywrócony niemal do swego pierwotnego wyglądu, i za to daję ci największy kredyt”⁴⁸.

We wprowadzeniu do wydania krytycznego tekstu łacińskiego Marks wyraził swoją opinię na temat rękopisów pochodzących z XV wieku. Jego zdaniem wszystkie późniejsze edycje tekstu łacińskiego pochodzą z kopii zapisu sporządzonego przez Niccolò Fonta. Angielskie tłumaczenie z 1926 roku zostało wykonane przez Spencera na podstawie wydania krytycznego Marksa z 1915 roku⁴⁹.

Podsumowując wszystkie pytania i wątpliwości, na jakie napotyka czytelnik *De medicina*, prawdopodobnie jedyną prawidłową odpowiedzią na nie będzie opinia recenzenta pierwszych dwóch tomów tłumaczenia dzieła wykonanego przez Spencera: „Niezależnie od tego, czy Celsus był lekarzem medycyny, czy też laikiem posiadającym rozległą wiedzę medyczną w swoim czasie, *De medicina* może być dziś czytana z pożytkiem i zainteresowaniem zarówno przez lekarza, jak i nieprofesjonalnego czytelnika, ze względu na jej wartość historyczną”⁵⁰.

“Artifex medicinae”, Celsus and “De Medicina”. Selected issues

Abstract

De medicina by Aulus Cornelius Celsus is the oldest preserved and at the same time the most important source of knowledge about medicine in the Western world until the first century AD. We do not know much about Celsus, why *De Medicina* was forgotten between

⁴⁶ F.E. de Roover, *Francesco Sassetti and the Downfall of the Medici Banking House*, “Bulletin of the Business Historical Society, The President and Fellows of Harvard College”, 1943, s. 65-80.

⁴⁷ Por. R. Ridolfi. *Contributi sopra Niccolò Todesco*, “La Bibliofilia”, 1956, s. 1-14.

⁴⁸ Por. I.M.L. Donaldson, *Celsus: De medicina, Florence 1478. Part 1*, op. cit., s. 254. „Celsus, previously squalid and deformed is now renewed and returned almost to his pristine looks and for this I give you the greatest credit”.

⁴⁹ Por. Celsus, *A. Cornelii Celsi quae supersunt*, ed. Friedrich Marx, Lipsiae 1915.

⁵⁰ R.J. Terry, *Celsus, De Medicina with an English translation by W.G. Spencer*, “The Classical Journal”, 1938, s. 232-234.

the 2nd and 9th centuries AD, and whether Celsus was a practicing physician. Was he a professional doctor or surgeon, or just a layperson with medical knowledge? Only one answer will be correct. „Today, *De Medicina* can be read for the benefit and interest of both physicians and non-professional readers because of its historical value.”

Keywords: Celsus, doctor, medicine

BIBLIOGRAFIA

- Celsus, *A. Cornelii Celsi De medicina libri octo*, ed. Ch. V. Daremberg, Lipsiae 1891.
- Celsus, *A. Cornelii Celsi quae supersunt*, ed. Friedrich Marx, Lipsiae 1915.
- Celsus, *De medicina*, ed. W. G. Spencer, Cambridge, Massachusetts 1971.
- Donaldson I.M.L., *Celsus: De medicina, Florence 1478*, Part 1, „The Journal of the Royal College of Physicians of Edinburgh”, 2014, s. 252-254.
- Greive J. A., *Cornelius Celsus of Medicine In eight books*, London 1756.
- Helmont J.B. van, *Ortus medicinae. Id est, initia physiciae inaudita...*, Amsterodami: apud Ludovicum Elzevirium 1648.
- Howick J., *Aulus Cornelius Celsus and empirical and dogmatic medicine*, Oxford 2016.
- Köckerling F., Lomas C., *Cornelius Celsus – ancient encyclopedist, surgeon-scientist, or master of surgery*, „Langenbeck’s Archives of Surgery”, 2013, s. 606-616.
- Kokoszko M., Dybała J., *Medyczna nauka o mleku (γαλακτολογία ιατρική) zawarta w „De medicina” Celsusa*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2016, s. 5-43.
- Langslow D. R., *Medical Latin in the Roman Empire*, Oxford University Press 2000.
- Leonhardt J., *Latein: Geschichte einer Weltsprache*, Monachium 2009.
- Lucius Junius Moderatus Columella, *On agriculture, with a recension of the text and an English translation by Harrison Boyd Ash*, ed. Harrison Boyd Ash, London, Cambridge 1940.
- Meinecke B., *Aulus Cornelius Celsus – plagiarist or artifex medicinae?*, „Bulletin of the History of Medicine”, 1941, s. 288-298.
- Nutton V., *Ancient Medicine*, London 2004.
- Pliny the Elder, *Naturalis Historia*, ed. Karl Friedrich Theodor Mayhoff, Lipsiae 1906.
- Prioreschi P., *A History of Medicine: Roman medicine*, Omaha 1996, s. 210-11.
- Quincey T. De, *De Quincey’s Literary Criticism*, edited with an introduction by H. Darbisire, Henry Frowde, London 1909.
- Quintilian, *Institutio Oratoria*, With An English Translation. Harold Edgeworth Butler. Cambridge, Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1921.
- Ridolfi R., *Contributi sopra Niccolò Todesco*, „La Bibliofilia”, 1956, s. 1-14.
- Roover F.E. de, *Francesco Sasseti and the Downfall of the Medici Banking House*, „Bulletin of the Business Historical Society, The President and Fellows of Harvard College”, 1943, s. 65-80.
- Savage-Smith E., *Medycyna*, w: *Historia nauki arabskiej. Technika, alchemia, nauki przyrodnicze i medycyna*, t. 3, tłum. J. Kozłowska, K. Pachniak, Warszawa 2005, s.161-221.
- Scott W.A., *The practice of medicine in Ancient Rome*, „Canadian Anaesthetic Society Journal”, 1955, s. 281-290.
- Słownik grecko-polski*, red. O. Jurewicz, t. I-II, Warszawa 2001.

- Spivack B., *A. C. Celsus: roman medicus*, „Journal of the History of Medicine and Allied Sciences”, 1991, s. 143-157.
- Staden H. von, *Herophilus: The Art of Medicine in Early Alexandria*, Cambridge 1989.
- Staden H. von, *Rupture and Continuity: Hellenistic Reflections on the History of Medicine*, w: *Ancient Histories of Medicine: Essays in Medical Doxography and Historiography in Classical Antiquity*, red. P. van der Eijk, Leiden 1999, s.143-187.
- Temkin O., *Studies on late alexandrian medicine*, „Bulletin of the Institute of the History of Medicine”, 1935, s. 405-430.
- Terry R. J., *Celsus, De Medicina with an English translation by W.G. Spencer*, “The Classical Journal”, 1938, s. 232-234.
- The seven books of Paulus Aegineta: translated from the Greek: with a commentary embracing a complete view of the knowledge possessed by the Greeks, Romans, and Arabians on all subjects connected with medicine and surgery*, vol. II, ed. F. Adams, London 1847.
- Thompson D., *Slavery in the Hellenistic World*, w: *The Cambridge World History of Slavery*, red. I. K. Bradley, P. Cartledge, Cambridge 2011, s. 194-213.
- Vallance J. T., *Cornelius Celsus, Aulus*, w: *Oxford Classical Dictionary*, Oxford University Press, wyd. internetowe, <http://bit.ly/sch2019-1> (dostęp: 13 XII 2018).
- Witruwiusz, *O architekturze ksiąg X*, I.1.7, tłum. K. Kumaniecki, Warszawa 1999.